

Orbán Ottó

„INTERJÚ”*

Várady Szabolcs fordítása

Az én múltammal az ember könnyen lesz költő vagy író. Milliomos vagyok. A millió-im a káprázatosan zaklatott gyerekkorom. Keveset mondok, ha lidércesnek mondom. Ilyen talán nincs is; egy megíratlan Kafka-regény.

Szóval az én múltammal az ember könnyen lesz költő vagy író. Apám a felső középosztályból származott, katolikus hitre tért, és a második világháború idején a magyar honvédség tisztje volt; a náci Németország által megszállt országokra vonatkozó törvények szerint azonban zsidónak minősült. Anyám keresztény volt, a magyar társadalom legalsó rétegéből. A házasságuk kész botrány. Apámat a háború alatt megfosztották a rangjától, és egy magyarországi gyűjtőtáborba vitték, onnan menetelt egy német koncentrációs táborba. A második táborba már nem érkezett meg, útközben megölték – nem a németek. Olyan magyar örök ölték meg, akik abból a sorból származtak, amelyikből az anyám. Ha úgy vesszük, apámat anyám rokonai ölték meg. Én meg itt maradtam a kérdésekkel: *Ki vagyok? Honnan származom? Mit örököltem? Mit kezdjek ezzel az egész istenverte micsodával?*

Én római katolikusnak számítottam, nem osztoztam az apám sorsában. Helyette Budapest négy hétig tartó ostromát élvezhettem. Egy bérház pincéjében laktunk, amíg a várost bombázták. A házunkra három bomba hullott; de nem robbantak fel. Gyerek voltam, ugyanakkor öregember is. Mindent tudtam, mindent értettem, noha ködös rémálom volt az egész. Hogy *értettem*, ez azért túlzás: éber öntudattal mindent érzékelttem, fel tudom idézni a részleteket. De volt valami, ami egyszerűen nem létezett a számomra, és ez a közöttük levő kapcsolat. A történetem egy kupac szilánk volt, csupa éles emlékből.

A házunk közelében volt egy híres híd, az első, amelyet a Dunán építettek. A XIX. század közepén létesült „Lánchíd” összekötötte egymással Budapest két részét. Egy háztömbnyire voltunk tőle. És ezt a híres hidat a visszavonuló németek felrobbantották. Először egy túlvilágian mély hangot hallottam, egy rettenetes hangot. Aztán jött a földrengés. A pincében nem volt villany, csak egy falhoz ragasztott gyertya. A gyertya leesett, beállt a sötétség, és ebben a porzó és rázkódó koromsötét pokolban asszonyok és gyerekek sikoltozását hallottam. Jól emlékszem ezekre a részletekre, miközben gyerek voltam. Ki akartam jutni a pincéből, játszani akartam. A tudatom szerte-szét hasadozott.

Abban az időben nem tudtam összefüggésbe hozni a magam életét az apám sorsával. Emlékszem, ahogy anyám, ez az egyszerű, melegszívű asszony babusgat: „Ó, te

* Az interjút eredetileg két egyetemi hallgató készítette 1987-ben, amikor Orbán Ottó a Minnesotai Egyetem vendégprofesszora volt, és egy helyi egyetemi újságban jelent meg. A szöveget a költő később némileg átdolgozta, végső formáját pedig Jascha Kessler, az amerikai költő és műfordító adta meg, amikor Orbán-fordításai előszavaként közreadta az interneten (*Our Bearings at Sea. A Novel in Poems*. Philadelphia, Xlibris Corporation, 2001), elérhetősége: www.xlibris.com.

szegény árva. Meghalt az apukád.” A szavai nem érintettek meg, hozzáédzódtem, hogy szemtanú vagyok. Figyeltem a vállamra potyogó könnyeit, és éreztem, hogy hidegek. Ez a távolságtartás nem volt szándékos; a körülmények hozták magukkal, a háború. Akármit írok, az mind erre az időre megy vissza, hiába más a téma. Alapvető életismeretem, kultúraérzékelésem és egész költészetfelfogásom abban gyökerezik, hogy az emberi viselkedésnek ilyen tartományát kellett tapasztalnom.

Jól emlékszem párbeszédekre. Alighanem azért ragadtak meg a fejemben, mert a túlélés hősi arcát mutatják; pedig hozzátartoztak a mindennapi élet rutinjához, egészen az olyan világias közlésekig, hogy „Légy szíves, vakard meg a hátam!” T. S. Eliot juttatta ezt később az eszembe, amikor rátaláltam a PUSZTA ORSZÁG-ra. AZ EGY SAKKPARTI című részt olvasva *dejà vu* érzésem támadt. Fölidézett valamit, ami egyszer megtörtént velem. Néhány évvel a háború után, már nem tudom, hol, találtam egy levelezőlapot, amit apám küldött a gyűjtőtáborból. „Jó az Isten – írta. – Gondját viseli majd a mi édes, kis fiunknak.” A mi édes, kis fiunk, az én voltam. Akárcsak Eliot versében, a helyzet és a szavak nem illettek össze – valami meghasadt. Bennem hasadt meg valami.

Belerokkantam a háborúba, sokkot kaptam. Nem tudtam, milyen súlyos az idegbarajom. Különös módon ez indított a versírásra. De a szerencse fia voltam, mert megtanultam az erkölcs alapjait és az emberi viselkedés határait. Egyszerre voltam annyi váratlan jónak és rossznak kitéve, hogy ez a kezembe adott egy módszert, tudtam hogyan gondolkozni a dolgokról, az emberekről és a társadalomról.

A felszabadulás nem volt nagy F-fel írandó esemény. A bérházban megjelent a Vörös Hadsereg, ahogy már az ilyesmi lenni szokott. Nekik is csak piszkos volt az arcuk, és égett a szemük. Továbbra is rejtőzködtünk. Csak később, két hónap múlva merészkedtünk ki az utcára. Alig értük el a kiegészítő operaházat, amikor egy autó fékezett le mellettünk. Halálra rémültem; arra nevelődtem, hogy halálra rémüljek, és azt nézem, hova is bújhatnék. Az autóból rám üvöltött egy kerek képű, bajuszos orosz katonatiszt: „Malcsik!” Egy szót se tudtam oroszul, nem is sejtettem, hogy azt jelenti: „gyerek”. Azt hittem, meg akar ölni. Kezembe nyomott egy jókora darab komiszkenyeret. Úgy látom, életemnek ez a pillanata jelképes volt – valahogy logikusan következett a pincebeli helyzetünkből. Megint egy váratlan jótétemény és a jelenet két szereplője, egy rémült gyerek és egy középkorú férfi. Nem beszélük egymás nyelvét. Semmit sem tehetnek egymásért – kivéve ezt az egyetlen gesztust, egy darab kenyeret. Mintha misét celebrálnának, nekem azonban ez több mint szimbolikus. A jelentését csak jóval később értettem meg.

Szerencsés az olyan író, mint én, aki csak egy dologban reménykedik: hogy túléli – túléli a gyerekkorát és aztán túl az első íróéveit, és közben nem hal éhen. És ha ez sikerül, az ember már nyugodtan írhat – lehetőleg remekműveket. Tréfa persze, de komolyan gondolom.

A folyamat eltartott legalább harminc évig. A legfurcsább része az volt, ahogyan elkezdődött. Anyám háztartásbeli volt, amikor apám meghalt. A háború után nehéz idők járták, és nem tudott engem otthon tartani. Szerencsénkre volt egy intézet háborús árvák számára, oda engem is fölvettek. Öt évet töltöttem ott.

A legtöbb gyerek családi háttere hasonló volt az enyémhez – a pokol. Az egyik tanár azonban rokonom volt, és valamiképpen lángelme. Nyomasztotta, hogy nem tud kapcsolatot létesíteni a gyerekekkel, ezért aztán csodálatos pedagógiai gyakorlatot eszelt ki. Arra ösztökélt, hogy írjunk verseket. Hogy pontosan mivel, azt nem tudom, de végül is rávett bennünket, hogy írjunk. Először kiröhögtek; aztán lassanként bele-

sétáltunk a csapdájába, és ott is ragadtunk; öntudatlanul, szinte véletlenszerűen, de írunk. Nem gondolkoztunk rajta. Jó ürügy volt, hogy megússzuk a házi feladatot.

Jegyzeteket készített. Évek múlva megtaláltam köztük magamat és a történetemet. Lehetetlen kölyök voltam. Nem bírtam kapcsolatba kerülni a többi fiúval. Örökké bőgtem. A tanár rosszul volt tőlem. Már vagy egy hónapja írtam a gyermekreg verseket, amikor beállítottam hozzá azzal, hogy írtam egy verset az apámról, és föl akarom olvasni az osztály előtt. Ettől nem tágítottam. Először aggódott, hogy majd elkezdek bőmbölni, és rossz benyomást keltek; de olyan csökönyös voltam, hogy végül is beadta a derekát. És aztán nagyon meglepődött. Én meg büszke voltam. Álltam a sarat. Meg se rezzenem. Éreztem, hogy véghezvittem valamit. Valamiképpen legyűrtem a fájdalmat. Túl voltam rajta. Óra után kimentem az udvarra, és játszani kezdtem a gyerekekkel. Olyan eredményes volt a kúra, hogy rögtön el is felejtettem.

Nem tudatosult bennem, hogy ez volt a kezdet. Jó ideig eszembe sem jutott, hogy írjak. Mérnök akartam lenni, vagy valami efféle. Tizennyolc éves koromban aztán megint kitört rajtam a betegség: elkezdtem újra verseket írni – átkozottul rossz verseket. Az alapélményem ugyanaz volt. Ugyanabba a zűrzavaros irányba indultam el. Körülbelül harmincöt éves koromig küszködtem, mire sikerült valahogy teljes képet alkotni magamnak. Kezdtem többé-kevésbé tisztán látni a világot. Pedig nem törekedtem rá. Túl nehéz teher volt az életem, és szerettem volna kibújni alóla. Újra meg újra megpróbálkoztam az írással; kiderült, hogy csupán ahhoz keresem az eszközt, hogy gondolkozni tudjak a világról. Mikor elértem egy bizonyos szintet, akkor persze rájöttem, hogy a verseim valamit summáznak: most értettem meg, hogy mi történt velem.

Tobzódtam a szerencsében: nemcsak a gyerekkorom volt zaklatott, hanem a kamaszkorom is. A családom kitagadott, mert megrémültek tőlem; megrémültek attól, hogy író legyen a családban. Az írókról csak annyit tudtak, hogy tüdőbajosak és nyomorognak. A maguk ostoba módján segíteni akartak rajtam; úgy gondolták, ha nem támogatnak, majd abbahagyom. Volt néhány reménytelen és kevésbé reménytelen szerelmem is; kész katasztrófa volt az életem – huszonegy éves koromig, amikor is idegösszeroppanást kaptam. Mindig is a szakadék peremén jártam. Fennállt a veszély, hogy lezuhanok, bele a sötétségbe. Ez volt a sorsom. Nagy szerencse, hogy ifjúkorom három örült szerelme közül egyiket se vehettem feleségül; naponta százszor is hálát rebegek Istennek, hogy megmenekültem, mert végzetes lett volna mindegyik. Abban az időben úgy éreztem, hogy az életem csak folytatása a háborús lidércnyomásnak.

Amennyi bajom volt, az két normális embernek is elég lett volna. Tele voltam iszonyatos félelmekkel, mielőtt a sorom jobbra fordult. Az első kötetem 1960-ban jelent meg, huszonnégy éves koromban. Később a korai éveim nagyon fontosnak bizonyultak. Költők, írók vagy bármilyen művészek életében ugyanis veszedelmes tud lenni az a pillanat, amikor eljön a hirtelen, esetleg viharos siker. Ez vészjóslóbb, mint a korábbi bajok, mert alattomosan korrumpál. Az embernek vége van, mihelyt a sikerre, bármiféle elérhető díjakra kezd el kacsingatni. Ez ellen én fel voltam vértelve.

Nem égett bennem a vágy, hogy korán sikeres legyek. Harmincéves koromban néhány irodalmár engem tartott ugyan nemzedékem legígéretesebb tehetségének, a kritika azonban korántsem fogadta az írásaimat osztatlan elismeréssel. Rám sütötték, hogy valódi tehetség nélkül ügyeskedő kókler vagyok, nem egyéb, mint utánzó. Később rájöttem, hogy az én esetemben ez a probléma nagyon is indokoltan merült fel. A háttértem szinte minden hatásra nyitottá tett. Mindet befogadtam és beépíttem.

Egyfajta túlélési technika volt ez. Tanult viselkedés, nem csak írásmód. Hosszú időbe telt, amíg eljutottam ahhoz a stíluselegyhez, amelyik a sajátommá lett.

Akkoriban egyik barátom azt mondta nekem, hogy költőként negyvenéves koromra fognak elismerni. Azzal bosszantott, hogy még van addig tíz évem. Lehülyéztem, és kigúnyoltam. Tévedtem. Az idő mindenben őt igazolta. Negyvenéves lettem, mire a kritika és a közönség valahogyan rájött, hogy ez a kísérletezés a különböző stíluselemekkel egyéni hangot hozott létre. Sose voltam pusztán utánzó. És sose féltem attól, hogy sokféle költészet hat rám. Szerencsére életemnek ebben a szakaszában olyan különböző költőket fordíthattam, mint Geoffrey Chaucer és Allen Ginsberg, Dylan Thomas és John Donne, hogy csak az angol nyelvű költőket említsem. Ötvenhez közeledve aztán egyszer csak díjakat kaptam. Most már látom, hogy egészen jó volt az időzítés. A háttérremnek köszönhetően remélhetőleg túlélem ezeket a díjakat, sőt ezt a meglehetősen késői sikert is, már ha annak lehet nevezni.

A siker miatt mindenesetre nem fáj a fejem. Örülök neki, de ez minden. Ahhoz, hogy mit írok, nincs köze. Engem a saját történetem érdekel, az élet háborús évei és az, amit jelentenek. Remélem, hogy tudok valamit üzeni a következő nemzedéknek, valami olyat, amit érdemes meghallgatni.

Remélem, hogy ez nem maga az üzenet, hanem valami olyasmi, amit csatolni lehet egy ilyen üzenethez. Vissza kell térnem ahhoz a gyerekekhez és ahhoz a négy héthez a pincében. Az egészben az a legtébolyítóbb, hogy az élet abban az időben és azok közt a körülmények közt valamiképpen, valamilyen rendkívüli módon – utálom, hogy ezt kell mondanom – gyönyörű volt. Valaminek van bennünk ereje hozzá, hogy dacoljon a legrosszabbal.

Hogy mit örököltem, az nem vallási kérdés. Furcsán vagyok ezzel. Kamaszkoromban elkeseredetten harcoltam az anyámmal. Később beleszeretett a feleségembe, és az ő kedvéért megpróbált elfogadni engem is. Amikor nagyanya lett, attól egészen odavolt, így valahogy helyreállt a családi béke. De akkor is azt gondoltam, hogy az apám fia vagyok: az ő örökségével azonosulok.

Aztán anyámnak agydaganata lett. Megoperálták, és meglátogattam a kórházban. Megborotválták a fejét, és észrevettem, hogy a szőke haja megőszült. Magamat láttam az ágyán feküdni, az én arcom volt ott a fehér párnán. Rájöttem, hogy ostobaságból nem fogtam föl a kettősséget, és hogy nem tudok köztük különbséget tenni. Az érzékenység, a felfogóképesség, a tehetségem kulturált része az apámtól jön; de az életben maradásért küzdő makacs, harcias energia, az az anyámé. Most, hogy ezzel tisztába jöttem, már nem tudom megmondani, melyik a fontosabb – egyik a másik nélkül nem lett volna hatékony.

Amit a verseim elmondanak, akár a gyerekkoromból erednek, akár nem, az magyar történet. A magam nevében közelíttem meg a költészetet, és a magam nevében adok számot, de egyúttal magyarként is, és ugyanez a helyzet a szüleim különbözőségével, amit magamban is tapasztaltam. Apám azt tartotta, hogy magyar, de csupán zsidónak tekintették. Anyám is azt tartotta, hogy magyar, de csak proletár volt. Én pedig, az örökösük, itt állok a bonyolult kérdéseimmel.